

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 98–102

Проаналізовано основні підходи до розуміння трансформаційних процесів у сучасному суспільстві, наведено головні сценарії подальшого ймовірного розвитку людської цивілізації. Розглянуто вплив глобальних тенденцій на традиційні державні та національні утворення, визначено характерні риси цих видозмін та їх можливі наслідки у найближчій та у віддаленій перспективі.

Історичний досвід свідчить, що в різні історичні періоди завжди відбувались якісні та кількісні зміни у характері суспільних відносин, у соціально-політичній структурі, в інституційних, соціальних процесах. У результаті різноманітних трансформацій утворювалися якісно нові соціальні устрої. Проте такі періоди характеризувались особливим напруженням, гостротою і невизначеністю соціально-політичної ситуації, кризами і катастрофами, що загрожували глобальній стабільності та взагалі існуванню людства. У наш час світ переживає саме такий період, коли нагально потрібно якісно перебудувати всю світову систему на багатьох рівнях. У зв'язку з цим перед наукою постає завдання глибоко проаналізувати трансформаційні процеси, що відбуваються нині.

Трансформаційні процеси сучасності знайшли своє відображення у працях М. Головатого, М. Делягіна, З. Бжезінського, О. Тоффлера, С. Хантінгтона. Однак зміни у суспільстві настільки швидко відбуваються, що існує нагальна потреба в їх постійному переосмисленні та аналізі.

Досліджуючи цю проблему, ми виходимо з того, що в останні десятиліття все чіткіше виявляється глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, нині у всьому світі прискореними темпами йдуть потоки інформації, товарів, послуг, робочої сили.

Сучасні процеси і проблеми глобалізації відзначаються двома головними векторами. З одного боку, це ті явища, які власне спричиняють об'єктивність та невідворотність глобалізації як всесвітнього, всеохоплюючого процесу. Це розвиток фінансово-економічних світових структур, створення світового інформаційного поля

та обмін найрізноманітнішою інформацією, можливість вільного пересування з одного регіону планети в інший, доступ до світових матеріальних та духовних цінностей, поява загальнолюдських проблем існування і пов'язаних з ними загальноцивілізаційних виборів. З іншого боку, це явища, пов'язані з державним, національним, культурно-етнічним та особистісним самоствердженням, що так чи інакше ставлять проблему осмислення тих меж розвитку глобалізму, за якими може відбутися нівелювання різноманіття людських спільнот або ж виникнуть зворотні процеси, пов'язані з цілеспрямованими зусиллями різних соціальних суб'єктів (особистостей, націй, держав, міждержавних об'єднань і т. ін.), що спрямовані на збереження своєї етнокультурної чи індивідуальної самобутності та на запобігання іншокультурним впливам (ці процеси сьогодні спостерігаються майже в усіх країнах). Кожна країна неминуче постає перед вибором, необхідністю пошуку власної відповіді на виклики та загрози, небезпеки та ризики, засоби ідентифікації та прориву.

Ідентифікація України як країни, держави і суспільства, її місця, можливостей та перспектив у глобалізованому світі дасть змогу, з одного боку, знайти адекватні відповіді на виклики, загрози і небезпеки сучасного світу, а з іншого — визначити стратегію поведінки, орієнтири розвитку, засоби та механізми інтеграції до цивілізованої спільноти, тобто обрати сценарій розвитку, який, будучи національно зорієнтованим, демонстрував би конкурентоспроможність, здатність захищатися від зовнішньої експансії мирними, цивілізованими засобами. Таким чином, виконання поставлених завдань допоможе

віднайти оптимальний шлях розвитку нашої країни в умовах глобалізації.

Нині проблему розвитку суспільства можна вважати достатньо актуальною, оскільки масштабні зміни в нашій країні відбуваються на тлі серйозних трансформацій всього сучасного світового співтовариства, у багатьох сферах якого спостерігаються значні кризові явища, що потребують докладного вивчення передусім для пошуку виходів із кризового стану. Зараз ми стоїмо перед вибором того, яке місце у глобальному світі ми прагнемо посісти — місце країни, яка думає лише про своє виживання, або місце країни, яка здатна впливати на загальні процеси розвитку людства й бере активну участь у формуванні світової спільноти нового типу.

Зміст трансформацій полягає в переході системи від одного якісного стану відносної рівноваги до іншого через період кризи, який відзначається посиленням відхилень від рівноваги, нестабільністю, невизначеністю, занепадом виробництва, загостренням соціально-політичних та інших суперечностей. Суттєво, що ці зміни стали багатомірними, багатозначними, такими, що потребують множинної інтерпретації.

Особливості, структура, наслідки нинішніх трансформацій не можуть бути пояснені лише за допомогою панівних раніше парадигм. З ускладненням, розвитком суспільства відбувається збільшення кількості можливих варіантів його розвитку, а це стимулює дослідження сучасних тенденцій розвитку глобального суспільства.

Термін “глобалізація” з’явився порівняно недавно, тому в першоджерелах, а саме в енциклопедичних і філософських словниках, він ще не знайшов свого досить повного віддзеркалення. Хоча вже сьогодні немає ніякого сумніву в тому, що процес глобалізації відіграватиме визначальну роль у всій подальшій історії розвитку людства.

Існує кілька основних підходів до визначення сутності глобалізації, при цьому всі вони є правильними і взаємодоповнюють один одного, дають можливість розглядати глобалізацію як об’ємне, багатомірне явище. Можна виокремити наступні тлумачення поняття глобалізації:

1. Глобалізація як планетарний характер тих чи інших процесів [5, 183].

2. Глобалізація як взаємозалежність економічна, інформаційна, екологічна, культурна [3, 31].

3. Глобалізація — історичний процес, який триває впродовж багатьох століть.

4. Сповідання єдиних цінностей, слідування єдиним звичаям та нормам поведінки, прагнення до загальної уніфікації та універсалізації.

5. Процес руйнування національного та державного суверенітету під впливом глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних керівних структур, які взаємодіють на рівних не тільки між собою, а й із самими державами.

6. Нова американська концепція світового устрою, який має вигляд піраміди, на вершині якої перебувають США — керівник, нижче розміщуються декілька країн-митрополій — помічники керівника. На середньому рівні розташовуються країни зі стабільним рівнем добробуту. На нижньому ж рівні, у фундаменті піраміди, перебувають всі інші країни — третій світ.

7. Сукупність глобальних проблем, серед яких найчастіше називають такі:

- демографічні, медичні проблеми (наприклад, для подвоєння чисельності населення земної кулі знадобилося всього 37 років проти 100 років для попереднього подвоєння) [8, 271];
- збільшення прірви між багатими і бідними країнами та народами;
- дефіцит та нераціональне використання природних ресурсів, проблема утилізації відходів виробництва та життєдіяльності людства;
- попередження екологічних катастроф;
- гуманізація та демілітаризація економіки;
- становлення постіндустріальних технологій, інформатизація суспільства (мікро- та нанотехнології, гена інженерія);
- деєтатизація економіки;
- посилення соціальної стратифікації, формування мегасуспільства;
- утвердження демократизації суспільства.

8. Принципово новий процес росту і розвитку, який відкриває безпрецедентні можливості для самореалізації та саморозвитку людини.

Поняття “глобалізація суспільства” позначає сьогодні вельми складний і багатоаспектний процес розвитку світової спільноти, який охоплює не тільки економічні та геополітичні аспекти, а й досить тонкі аспекти психологічного і культурологічного плану, наприклад, такі, як національна ідентичність і духовні цінності [7].

Вихід людської діяльності за національні межі, створення транснаціональних форм її організації зумовлює кардинальні зміни побуту індивідів, соціальних груп і спільностей. Фактично вже йдеться про створення глобального співтовариства

ва — мегасуспільства, в якому національно-державні утворення виступають як більш чи менш самостійні структурні одиниці.

Мегасуспільство виростає на базі вже усталених форм буття. Становлення мегасуспільства починається з динамічних змін у різних видах економічної діяльності. Зміни помітні і в соціальній сфері, і в політичному житті, і в галузі культури. Інша справа, що ці сфери більш інерційні, ніж економіка, тому їм потрібно більше часу для того, щоб зміни, які відбуваються у них, стали помітними.

Суперечливе ставлення до глобалізації зумовлене тим, що її наслідки для багатьох систем на сучасному етапі є руйнівними та деструктивними. Перелічимо найважливіші причини потенційної конфліктності та ризикованості глобалізаційних процесів:

1) фундаментальні відмінності у рівнях розвитку людських спільнот, можна навіть говорити про те, що людство живе у різних часах, просторах, вимірах та світах;

2) величезна різниця між потенціалами суспільств, тобто існує чимала нерівність у стартових умовах;

3) члени світового співтовариства поділені на тих, хто потрапив у річище світових тенденцій, і тих, хто перебуває за його межами;

4) велика культурна різноманітність людства.

Складною проблемою нинішнього етапу глобалізації є механізми керування загальносвітовими процесами, бо людство побоюється, з одного боку, можливості переходу до авторитарного або тоталітарного глобального суспільства, а з іншого — скочування у прірву некерованості та хаотизації процесів.

Ті засоби управління, контролю, координації, які впродовж століть створювалися на національно-державному рівні, значною мірою втратили свою ефективність, їх необхідно видозмінювати. Це стає ще актуальнішим у зв'язку з тим, що у мегасуспільства формується його "темний двійник", який складається із широкого набору тінювих, асоціальних та злочинних видів діяльності, що швидко набувають глобального характеру. Так, упродовж останніх двох-трьох десятиліть стрімко збільшилася питома вага тінювої економіки у світовому господарстві. Навіть в Австрії, Німеччині, Швейцарії (німецькомовні країни, відомі своєю повагою до закону та вмінням господарювати) за період 1975–2002 рр. питома вага тінювої економіки зросла у кілька разів (від 2–6 до 10–16 %). Щорічний обіг світової тінювої економіки стано-

вив понад 20 % офіційного світового виробництва, що дорівнює обсягу ВВП США [2, 45]. Подібна ситуація надає великі можливості для впливу на чиновників і політиків.

Мегасуспільство є суспільством глобальних мереж, які перебувають у постійному русі та швидко змінюють свою конфігурацію. Об'єктом впливу стає не стільки матеріальний світ, скільки людська свідомість, особлива увага приділяється розвитку комунікативних технологій, "суттєвого значення набуває соціальна маніпуляція як метод управління, що полягає у розвитку прихованих впливів на масову свідомість і поведінку людей з метою примусу їх діяти чи виявляти пасивність в інтересах певних соціальних сил" [1, 69]. Змін зазнають навіть самі механізми соціалізації індивідів, груп.

Людина звільняється від жорсткої прив'язки до певного середовища, відкриває нові можливості вибору життєвої стратегії, однак загострюються проблеми внутрішнього самовизначення, побудови власної ієрархії ідентичностей. Індивід зберігає ідентифікацію з традиційною великою та малою спільнотами (національно-державною, етнічною, соціальною, професійною, територіальною) та одночасно формує нові ідентичності, що виходять за межі традиційних об'єднань. Так, мегасуспільство зумовлює появу глобальної ідентифікації, формування "громадянина світу".

Глобалізація надає процесам розвитку соціальних структур сучасного суспільства наднаціонального виміру, створює наднаціональні зв'язки. Вона вимагає хоча б мінімальної сумісності політичних систем. ТНК, міжнародні професійні спільноти, позаурядові організації, неформальні групи за інтересами відіграють все більшу роль не тільки у світовій економіці, а й у політиці.

Сучасна світова політика має вирішити важливе завдання — забезпечити керованість у новому масштабі: по горизонталі — на всьому просторі планети, по вертикалі — на всіх рівнях організації, від локального до всесвітнього. Саме міждержавні відносини є базою для створення кристалічної решітки всієї складної системи світових зв'язків.

Наведемо сновні риси сучасного світового устрою:

1. *Розширення і ускладнення поняття "національна сила, потужність"*. Одночасно з такими традиційними показниками, як територія, населення, армія, починають фігурувати нові показники сили — інформаційно-комунікаційний потенціал, становище на світових фінансових ринках, швидкість освоєння нових технологій, можливість

впливу через міжнародні світові організації, наявність ідейно-політичних важелів впливу.

2. *Роздвоєння правових основ.* Після “холодної війни” швидко поглибився розкол правових основ світоустрою. З одного боку, ніхто не відміняв традиційних принципів суверенітету держав, на яких базувалася система міжнародних відносин упродовж століть. Держави були і залишаються взаємовизнаними державами-суверенами, які мають всю повноту прав і повноважень в межах встановлених кордонів.

З іншого боку, все сильнішою стає тенденція визнання прав людини як основоположного принципу, у тому числі на рівні міжнародних відносин. На сучасному етапі вона зосереджена на захисті прав особистості від сваволі з боку “своєї” держави, що часто використовується як привід для втручання у внутрішню політику держав.

3. *Неможливість ізоляціонізму.* Ніхто не може уникнути впливу глобалізаційних процесів, жодна форма ізоляції не може захистити людину від їх впливу.

4. *Поступовий відхід від ігр “з нульовою сумою”.* Змінюються правила гри на міжнародній арені: виграші одних перестають бути програшами інших, і навпаки.

5. *Більш жорсткий поділ держав за рангами та в певних системах взаємовідносин.* Сильні та слабкі сторони проявляються швидше та чіткіше, що зумовлює помітний потяг країн до об’єднання зусиль.

6. *Стимулювання інтеграційних процесів різного типу та ступеня інтенсивності.* Відбувається стимуляція створення великих, відносно однорідних соціальних просторів, які охоплюють території кількох сусідніх держав, що мають приблизно однаковий рівень розвитку. На базі цих центрів сили формуються великі суперрегіони, в середині яких взаємодія має підвищену інтенсивність. Суперрегіони рухаються у напрямку інтегрій — наднаціональних політичних об’єднань зі своєю валютою, моделями економічного регулювання, правовими інститутами, структурами управління, системами безпеки.

7. *Розмивання меж між зовнішньою та внутрішньою політикою.* Нині Захід з 15 % населення Землі контролює понад 70 % світових ресурсів, виробництва, споживання. Він хоче закріпити та зберегти такий стан. Процес глобалізації дає йому потужні важелі контролю, стримування, а при потребі — й ліквідації потенційних конкурентів (може варіюватись від надання позик до застосування зброї).

Зовсім недавно Захід на чолі зі США був прихильником єдиного (всесвітнього) проекту руху людства по шляху прогресу. Саме так трактувалася реалізовувана Заходом доктрина вестернізації. Зараз турботи про єдиний розвиток світу мають значною мірою декларативний характер, оскільки вони не підкріплені виконанням реальних програм і заяви про потребу вирішувати загальнолюдські проблеми у багатьох випадках зумовлені усвідомленням небезпеки, яка може загрожувати їх власним країнам.

Величезна прірва у рівні добробуту між багатими і бідними країнами, яка призвела до катастрофічного розшарування світової системи, не була зумовлена лише природним ходом подій чи об’єктивно заданих закономірностей, її виникнення спричинено політикою світових лідерів.

Усі сучасні суспільства є суспільствами ризику. Причина цього феномена полягає в таких очевидних процесах сучасності, як модернізація, технологізація і глобалізація. Розвиток людства постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків, причому останній вид виробництва є домінуючим, а збитки від нього мають тенденцію до переважаючого над здобутками техніко-економічного зростання. Такі ризики характеризуються:

- а) глобальним характером поширення, віддаленістю, невидимістю, невизначеністю, ірраціональністю;
- б) невідомістю;
- в) складністю страхування та прогнозування.

Від ризиків не можна відгородитися кордонами, захиститися економічними санкціями чи соціальними бар’єрами. Більше того, економічна модернізація країни, глобалізація соціальних відносин надають процесу продукування, накопичення, концентрації, розподілу та поширення ризиків небачених раніше масштабів. Поза сумнівом, що ризики загрожують проникненням як в економічно розвинені країни, так і в економічно відсталі регіони, де ступінь безпеки й охорони людського життя неймовірно низький.

Потенції, закладені у глобалізації, є далеко не однозначними і не одноваріантними, коли йдеться про їх реалізацію. Як позитиви, так і негативи глобальні гравці можуть (залежно від своїх завдань та інтересів) форсувати чи то в одну (позитив), чи то в іншу (негатив) сторону. Самі ж результати глобалізації в таких випадках часом виходять далеко за межі об’єктивних та закономірних процесів розвитку. І це часто справляє істотний вплив на силу глобальної експансії (що, як правило, йде від Заходу) щодо народів і країн, позбавлених в си-

туації глобалізації конкурентних переваг [4, 245]. Необхідна корекція поведінкового стереотипу глобальних гравців в межах об'єктивної заданості процесів глобалізації.

Існує кілька загально визнаних варіантів подальшого розвитку глобалізаційних процесів, які можуть привести до різних наслідків:

1) сценарій глобальної гомогенності, в межах якої весь світ стає точною копією західного способу життя;

2) війна всіх проти всіх;

3) сценарій “периферійної корупції”, за яким “периферія” суспільства сприймає західну модель та деформує її, адаптує до власного способу життя;

4) позитивний сценарій діалогу та обміну культур, цінностей, моделей: всі типи суспільств набувають синтетичного характеру, доповнюють привнесenu ззовні глобальну форму (стиль, техніку) місцевим змістом.

Таким чином, унаслідок трансформаційних процесів населення України має прийти, зрештою, до усвідомлення себе як цілісного організму і єдиного політичного співтовариства. У цьому, власне, і виявляється синергетичний ефект самоорганізації складних систем [6, 8–32].

Масштаби виробництва ризиків, що зростають, приводять в українському суспільстві до необхідності зміни характеру реакції суспільства на виробництво, поширення і “споживання” ризиків, особливо це стосується реакції на ризик чотирьох агентів суспільства, що беруть участь як у виробництві, так і у споживанні ризиків: держави, інститутів цивільного суспільства (політичних партій, неурядових організацій і т. ін.), науки і населення. У процесі становлення в Україні сучасного суспільства склалася багатополюсна і рухома система політичних сил, це є своєю формою колективної рефлексивності, коли суспільство, яке постало перед небезпекою для свого існування, формує колективні суб'єкти з метою нейтралізації цієї небезпеки: що більше небезпека для суспільства, то вище вірогідність появи таких колективних соціальних і політичних суб'єктів.

Суспільство ризику — це суспільство, яке здатне під впливом насамперед внутрішніх, тех-

ногенних або антропогенних впливів призвести до втрат (техногенні або соціогенні катастрофи, руйнування, біль, страждання людей) або надбань, здобутків (благ, соціального або культурного капіталу) певного суб'єкта діяльності (людина, група, співтовариство, суспільство). Нормою функціонування такого суспільства загрожує стати надзвичайний стан як перманентне відтворення ризику в кожному акті соціального виробництва. Маючи подвійний сенс, ризику є результатом дії чи бездіяльності, виникають або природним шляхом у процесі еволюції суспільства, або соціально конструюються, у тому числі засобами політичної реклами, провладних структур, представниками політичних партій, конкуруючими групами інтересів. Таким чином, аналіз нинішньої ситуації ставить нас перед нагальною потребою розробки не тільки теоретичних підходів трансформаційних процесів сучасності, а й робить необхідним вироблення та впровадження у життя нових технологій підвищення адаптаційного потенціалу українського суспільства до сучасних світових умов.

Література

1. **Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності): соціально-історичний аналіз. — К.: Парапан, 2002. — 352 с.
2. **Грани** глобалізації: Трудные вопросы современного развития. — М.: Альпина Паблишер, 2003. — 592 с.
3. **Дилигенский Г.** Актуальные вопросы глобализации // Международная экономика и международные отношения. — 1999. — № 4. — С. 31.
4. **Мартин Г. П., Шуман Х.** Западная глобализация: атака на процветание и демократию. — М.: Альпина, 2001. — 335 с.
5. **Радугин А. А.** История России: Россия в мировой цивилизации. — М.: Центр, 1998. — 346 с.
6. **Соколенко С. І.** Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999.
7. **Щербина О. В.** Проблеми глобалізації світової економіки // Финансовая консультация. — 2001. — № 15. — С. 14–17.
8. **Яковец Ю. В.** Циклы. Кризисы. Прогнозы. — М., 1999. — 448 с.

The proposed article represents an attempt to find out how globalization — a world scale phenomenon — affects nation states, in particular, Ukraine. As an ad hoc definition on the term globalization, the author takes the following: this is historical process of intensification of contacts among various parts of the world, which result in an increase differentiation in life of the peoples of the world.

Надійшла 13 лютого 2006 р.